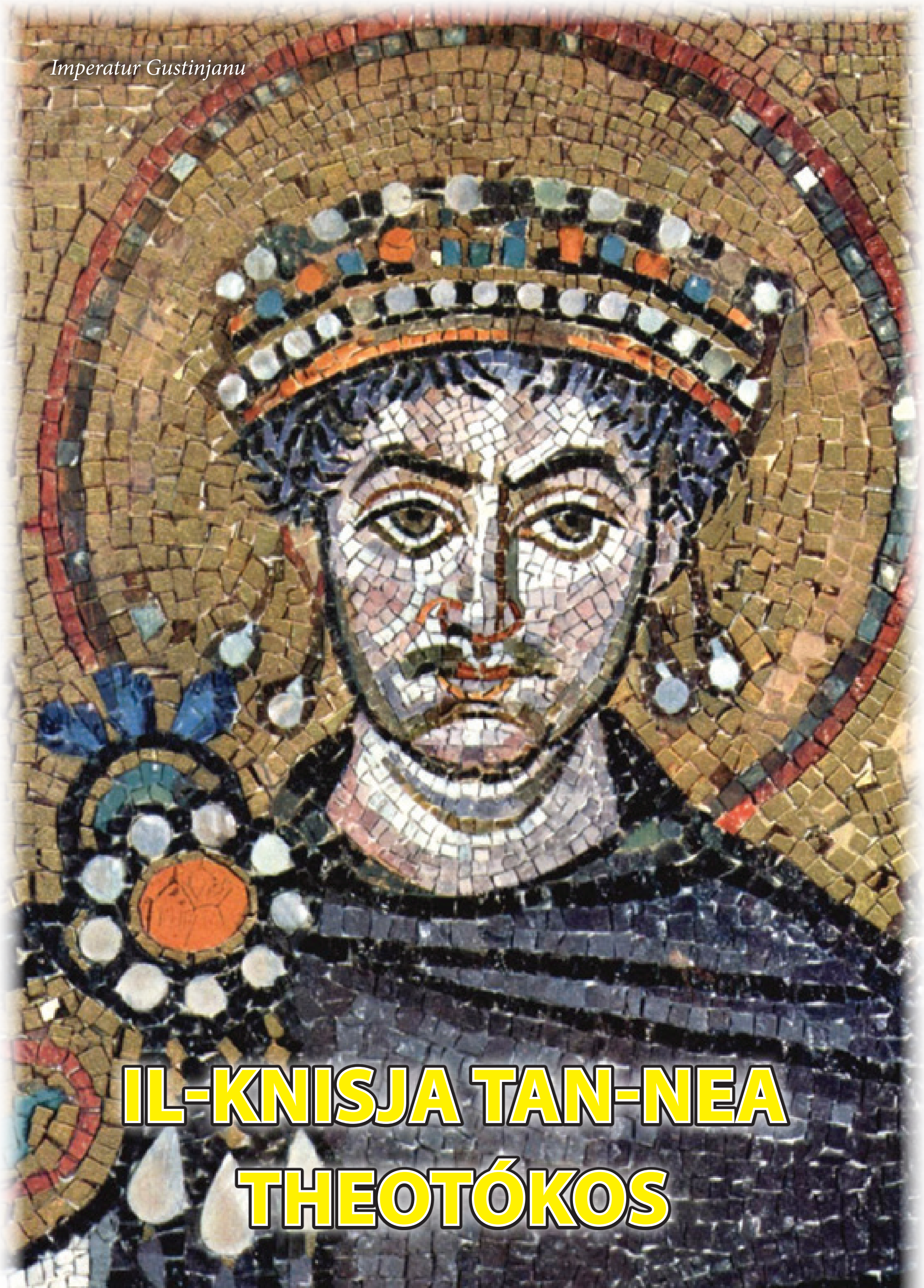

IL-KNISJA TAN-NEA THEOTÓKOS

Noel Muscat ofm

Knejjes Antiki meqruda f'Ġerusalemm

Il-belt ta' Ġerusalemm tħares fiha diversi Knejjes u Santwarji marbutin mal-ġrajjiet tal-fidwa. Dawn il-Postijiet Qaddisa ġew imħarsa matul l-ewwel żewġ sekli tal-era Kristjana mill-komunità Lhudija-Kristjana li kienet tifforma l-Knisja-Omm ta' Ġerusalemm. Meta mbagħad intemm iż-żmien tal-persekuzzjonijiet tal-Imperu Ruman, u l-Imperatur Kostantinu, bl-editt ta' Milan fi Frar tas-sena 313 ta l-libertà lir-reliġjon Kristjana, u speċjalment wara li ommu Elena żaret l-Art Imqaddsa fis-sena 326, wara li binha Kostantinu kien iddikjara l-Kristjaneżimu bħala reliġjon uffiċjali fl-Imperu waqt il-Konċilju ta' Nicea (325), fl-Art Imqaddsa beda perjodu ta' bini ta' Knejjes u Bażiliċi importanti, b'mod partikulari l-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu f'Ġerusalemm, il-Bażilika tan-Nativitå f'Betleħem, u l-Bażilika tal-Eleona fuq l-Għolja taż-Żebbuġ.

Dan l-ewwel perjodu ta' fjoritura ta' Knejjes wassal biex l-Art Imqaddsa ssir kollha kemm hi Kristjana, matul il-perjodu tal-Imperu Biżantin, li beda minn meta Kostantinu mexxa l-kapitli tal-Imperu minn Ruma għal Biżanzju (Kostantinopli) fis-sena 330 u tawwal sa ma l-Art Imqaddsa għaddiet taħt id-dinastija Musulmana bir-rebħiet ta' 'Omar ibn al-Khattāb tal-Kaliffat Rashidun, li daħal Ġerusalemm fis-sena 638 wara li l-belt ġiet ċeduta mill-Patrijarka Sophronios, perjodu segwit mill-kaliffat tal-Umajjadi. F'din l-era Biżantina l-Art Imqaddsa u l-Ġordanja imtlew bi Knejjes u Monasteri, li l-fdalijiet tagħhom instabu mill-arkeoloġi, l-aktar permezz tal-ħidma tal-Franġiskani tal-i*Studium Biblicum Franciscanum* ta' Ġerusalemm, li ilhom seklu jagħmlu skavi ta' siti Kristjani fil-Ġordanja, u llum il-ġurnata permezz ta' skavi li jsiru minn arkeoloġi Israeljani u kollaboraturi internazzjonali fid-diversi siti arkeoloġiċi f'Israel.

Mument ieħor importanti ta' bini ta' knejjes fil-perjodu tal-ħakma Biżantina kien dak ta' żmien l-Imperatriċi

Ġerusalemm fil-Mappa ta' Madaba

Eudocia, mart l-Imperatur Teodosju II. Din għexet Ġerusalemm mis-sena 444 sa ma mietet fis-sena 460. Eudocia kabbret u saħħet il-ħitan tal-belt, u waqqfet il-Knisja ta' San Stiefnu fuq it-tramuntana ta' Ġerusalemm, fejn illum hemm l-École Biblique Française tad-Dumnikani.

Kien f'dan il-perjodu ta' dominazzjoni Biżantina li seħħu r-rewwixti tas-Samaritani kontra l-Insara Biżantini fis-snin 484-573, u l-aktar ir-rewwixta tas-sena 529, li fiha nqerdu bosta mill-Knejjes mibnija fl-era Kostantinjana. Wara li l-Biżantini rnexxielhom jistabilixxu l-ordni nassistu għal perjodu ieħor ta' bini ta' Knejjes, l-aktar taħt l-Imperatur Ġustinjanu I (527-565). L-aktar knejjes magħrufin li għadhom weqfin sal-lum kif bnihom Ġustinjanu huma l-Bażilika tan-Nativitá f'Betleħem (li Ġustinjanu ordna li tinbena flok il-Bażilika Kostantinjana) u l-Knisja u l-Monasteru ta' Santa Katerina ta' Lixandra taħt il-muntanja Sinaj. Ġustinjanu, iżda, bena Knisja oħra importanti f'Ġerusalemm, li llum ma għadhiex teżisti. Din kienet il-Knisja ta' Marija, Omm Alla, imsejħa bl-isem Grieg *Nea Theotókos*, appuntu l-Knisja ta' "Omm Alla l-Ġdida." Sfortunatament din il-Knisja kienet ġiet meqruda matul l-invażjoni tal-Persjani fis-sena 614, u baqgħet imġarrafa u qatt ma nbniet mill-ġdid, hekk li mal-medda tas-sekli ntesiet għal kollox. Kien biss wara 1400 sena, li nstabu xi fdalijiet tagħha fil-1977 mill-arkeoloġi Israeljani Nahman Avigad u Yoram Tsafrir.

Xhieda antiki dwar il-Knisja ta' Nea Theotókos

Il-knisja ta' *Nea Theotókos* inbniet fit-tmiem tat-triq ewlenija ta' Ġerusalemm fi żmien il-Biżantini, jiġifieri t-triq Rumana jew *Cardo Maximus*, li kienet taqsam il-belt pagana li kien bena l-Imperatur Ælio Adrijanu fis-sena 135, u li kien semmieha Ælia Capitolina. F'din it-triq prinċipali li kienet taqsam il-belt mit-tramuntana san-nofsinhar, u li fdalijiet tagħha wieħed jista' jarahom fil-Kwartier Lhudi ta' Ġerusalemm l-antika, wara skavi li saru fl-istess Kwartier, kont issib proprju fiċ-ċentru l-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu. Aktar lejn in-nofsinhar, kważi

fit-tarf tal-*Cardo Maximus*, illum Habad Street, inbniet il-Knisja tan-*Nea Theotókos*, li kienet tinsab fuq l-għolja tal-punent quddiem l-ispjanata tat-Tempju, li lejha kienet tħares l-abside ta' fuq wara ta' din il-Knisja. In-*Nea Theotókos* ġiet ikkonsagrata fl-20 ta' Novembru tas-sena 543. It-tifkira tal-Preżentazzjoni tal-Verġni Marija fit-Tempju nhar il-21 ta' Novembru tfakkar proprju din il-ġrajja storika.

L-istoriċi kienu jafu bl-eżistenza ta' din il-Knisja l-aktar wara li fl-1884 instabet mappa tal-Art Imqaddsa fil-mużajk tal-paviment tal-Knisja ta' San Ġorġ f'Madaba, il-Ġordanja. Din kienet Knisja li nbniet bejn is-snin 542 u 570. Din il-mappa kbira fuq il-paviment fil-fatt tirrappreżenta l-belt Biżantina ta' Ġerusalemm fil-kuntest tal-Art Imqaddsa, u nilmħu f'din il-mappa l-Knisja ta' *Nea Theotókos*, li turina allura l-perjodu li fih inbniet il-Knisja ta' Madaba u saret din il-mappa. Madaba kienet belt importanti fil-Ġordanja, li fiha kien hemm skola ta' mużajċisti. Fil-belt instabu diversi fdalijiet ta' mużajċi Biżantini, kif instabu fil-Ġordanja kollha kemm hi, l-aktar bil-ħidma tal-mibki arkeologu Franġiskan Patri Michele Piccirillo OFM († 26 ta' Ottubru 2008). Minħabba l-ħerba li ħalliet warajha l-invażjoni tal-Persjani fis-sena 614 u wkoll minħabba l-fatt li l-Umajjadi kienu neħħew xi motivi ta' figuri mill-mużajk, li għall-Musulmani kienu projbiti, u wara li Madaba ġiet meqruda minn terremot fis-sena 746, din il-Knisja spiċċat imġarrfa u abbandunata. Għalkemm il-mużajk inkixef fl-1884, waqt li l-Knisja tal-lum kienet qed tinbena, ir-riċerka fuq dan il-mużajk saret biss fl-1896. Fis-snin tal-ewwel nofs tas-seklu 20 partijiet kbar ta' din il-mappa fil-mużajk sfortunatament sofrew ħsarat minħabba nirien, u minħabba l-umdità u r-rifs tar-riġlejn tan-nies fil-Knisja ta' San Ġorġ. Kien biss fl-1964 li d-*Deutscher Verein*

Fdalijiet tan-Nea Theotokos

Michele Piccirillo

zur Erforschung Palästinas, l-assoċjazzjoni Ġermaniża għall-Esplorazzjoni tal-Palestina ndaħlet biex issalva l-mappa mużajkata, u tqabbdu l-arkeoloġi Heinz Cüppers u Heinrich Brandt biex jirrestawrawha.

B'fortuna kbira l-parti tal-mappa li tirrappreżenta l-belt ta' Ġerusalemm baqgħet imħarsa. Ninnutaw fiċ-ċentru tagħha l-isem Grieg ΙΕΡΟΥΣΑ[ΛΉΜ]. Hemm diversi postijiet tal-belt qaddisa li huma immarkati, fosthom il-Bieb ta' Damasku, il-Bieb ta' San Stiefnu, il-Bieb tad-Deheb, il-Bieb ta' Sijon, il-Knisja tal-Qabar ta' Kristu u l-Knisja tan-*Nea Theotókos*. Jidher ukoll il-*Cardo Maximus* bil-kolonni tal-ġnub. Iż-żewġ knejjes prinċipali huma rappreżentati b'mod promimenti, hekk li nifhmu li kienu knejjes kbar u importanti f'Ġerusalemm Biżantina.

Għandna deskrizzjoni tal-Knisja tan-*Nea Theotókos* minn Procopios ta' Ċesarija, li kien l-istoriku fil-palazz imperjali ta' Ġustinjanu. Dan jikteb: "F'Ġerusalemm [l-Imperatur Ġustinjanu] iddedika santwarju lil Omm Alla, li l-ebda knisja oħra ma tixbħu fid-daqs. In-nies isejħu din il-Knisja bl-isem ta' *Knisja l-Ġdida (Nea)*." Din ix-xhieda li jagħti Procopios dwar l-eżistenza ta' din il-Knisja li kienet magħrufa għall-kobor tagħha hi l-eqdem li għandna u li turina l-evidenza li din kienet Knisja magħrufa sew f'Ġerusalemm tal-perjodu Biżantin.

L-isforzi biex tinstab il-Knisja ta' *Nea Theotókos*

Fost l-istoriċi kien hemm min kien jidentifika l-Knisja ta' *Nea Theotókos* mal-Moseka ta' Al-Aqsa, li hemm fuq l-ispjanata tat-Tempju, proprju faċċata tal-fdalijiet arkeoloġiċi tan-*Nea*. Ir-raġuni tista' tkun li n-*Nea Theotókos*, fit-tradizzjoni Kristjana Orjentali, ġiet marbuta mal-ġrajja apokrifa tal-Preżentazzjoni ta' Marija fit-Tempju. X'aktarx ukoll għaliex il-Kaliff Umajjad Al-Walid I (705-715), li bena l-Moskea ta' Al-Aqsa, bnieha fi stil bażilikari, b'seba' navati mifrudin mill-kolonni, proprju kif kienu jinbnew il-bażiliċi Biżantini. L-istess Kaliff kien dak li kien ittrasforma l-Knisja ta' San Ġwann Battista ta' Damasku f'Moskea, kif għadha sal-lum, u għaldaqstant kien hemm min kien jaħseb li anke n-*Nea Theotókos* kienet inbidlet fil-Moskea ta' Al-Aqsa. Imma nafu wkoll li l-Musulmani ma tantx kienu jbiddlu l-Knejjes Insara f'Moskej, u li fi żmien il-Biżantini l-ispjanata tat-Tempju, fejn kien hemm it-Tempju tal-Lhud meqrud minn Titu fis-sena 70 w.K., kienet abbandunata u l-Kristjani qatt ma bnew knejjes fuqha. Fuq kollox Procopios u x-xhieda kollha tal-era Biżantina qatt ma jgħidu li l-Knisja tan-*Nea* kienet tinsab fuq l-ispjanata tat-Tempju, imma pjuttost li kienet tinsab fuq ix-xaqliba tal-lbiċ tat-Tempju, fuq it-tarf tal-Belt l-għolja.

Kien lejn tmiem is-seklu 19 li, waqt li kien qiegħed jinbena l-ospizju (illum Hotel) tal-Lhud Sefarditi fil-Kwartier Lhudi ta' Ġerusalemm, ħarġu għad-dawl xi fdalijiet antiki fuq din ix-xaqliba faċċata tal-ispjanata tat-Tempju. L-iskavi saru mill-arkeologu Dumnikan Patri Louis-Hugues Vincent OP (1872-1960) tal-École Biblique. Dan kixef xi ħitan u pavimenti tal-mużajk. Ir-riżultati tas-sejba tiegħu ġew ippubblikati fl-1914, u kien hu li issuġġerixxa li dawn kienu l-fdalijiet tal-Knisja ta' *Nea Theotókos*. Imma billi kienu qed jinstabu diversi fdalijiet oħrajn simili fil-Kwartier Lhudi, li kienu

kollha fdalijiet ta' bini nobbli tal-era Biżantina, it-teżi ta' Vincent ma sabitx aktar sostenituri.

Meta Israel okkupa l-Belt il-Qadima ta' Ġerusalemm fil-Gwerra tal-1967, mall-ewwel saru skavi intensivi fil-Kwartier Lhudi. Dawn l-iskavi tmexxew mill-arkeologu Israeljan Nachman Avigad. Dan skopra parti minn ħajt oħxon li kien twil aktar minn 40 pied, u li kien datat għall-epoka Biżantina tardiva, jiġifieri għas-seklu 6. Il-ħajt jihder imponenti, għax hu oħxon xi 20 pied u inbena fuq il-blat samm. Fuq barra għandu ġebel kbir u qawwi filwaqt li fuq in-naħa ta' ġewwa l-knaten huma iżgħar. Imma l-aktar element importanti kien li nstabet abside li tħares lejn il-lvant, sinjal ċar ta' Knisja, billi l-knejjes Biżantini kellhom il-faċċata lejn il-punent u l-fond nofs tond (abside) lejn il-lvant. Bl-għajnuna tad-deskrizzjoni ta' Procopios u tal-evidenza li teżisti fil-mappa ta' Madaba wieħed seta' jikkonkludi li kienet insabet parti mill-Knisja antika ta' *Nea Theotókos*. X'aktarx ukoll li l-Knisja, li kienet kbira ħafna, kellha tliet absidi, jiġifieri l-abside ċentrali u żewġ absidi iżgħar waħda kull naħa. Avigad sab parti mill-abside tat-tramuntana. Hu sab ukoll xi ħitan qawwija li kienu x'aktarx support tal-pedamenti tal-istess Knisja, li kif għidna, kienet kbira ħafna. Aktar lejn il-punent, bejn il-Kwartier Lhudi u l-Kwartier Armen, Avigad sab ukoll fdalijiet ta' pavimenti tal-irħam, li hu kkonkluda li kienu x'aktarx parti mill-faċċata jew *atrium* tal-Knisja Biżantina. Normalment il-knejjes Biżantini kien ikollhom bitħa kwadrata quddiem il-faċċata, imdawra minn kolonni, li kont tidħol minnha biex imbagħad tgħaddi mill-bieb ewlieni tal-Knisja.

Aktar tard l-arkeoloġi Israeljani komplew xi skavi barra mis-swar tas-sezzjoni tal-Kwartier Lhudi ta' Ġerusalemm. Huma sabu fdalijiet antiki anke barra mill-ħitan tal-belt. Dawn kienu jikkonsistu f'ġebel kbir li nstab lejn il-punent tal-Bieb tad-Demel, u li kien fi qbil perfett mal-partijiet l-oħrajn tal-Knisja li kienu nstabu qabel. Fil-fatt l-arkeoloġi sabu l-kantuniera tax-xlokk tan-*Nea Theotókos*. Din il-parti tal-Knisja toħroġ barra mis-swar tal-belt u tidher li tistrieħ fuq bażi kwadrata ta' ġebel samm li hu mqabbad mal-blat ta' taħt is-sur. B'hekk din is-sezzjoni

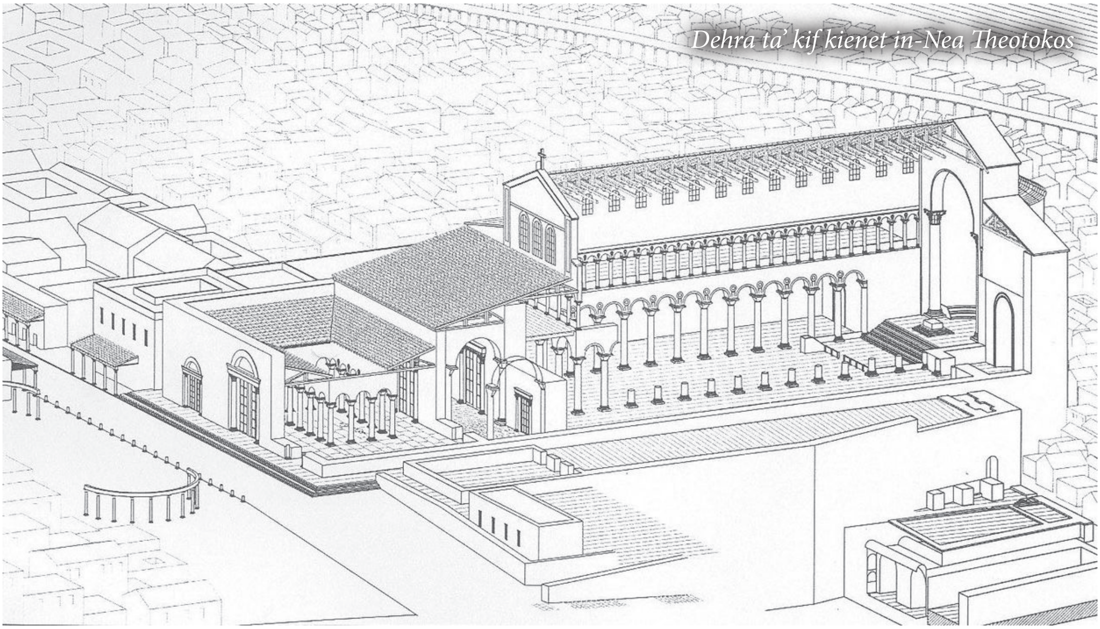
Dehra ta' kif kienet in-Nea Theotokos

Procopius minn Caesarea

tal-Knisja tidher li tistrieħ fuq pedamenti li jinżlu fil-fond fil-blat, billi fuq din in-naħa hemm diżlivell qawwi tal-għolja tal-punent li fuqha kienet mibnija l-Knisja ta' Ġustinjanu. Jidher ċar li hemm differenza bejn il-ġebel tal-Knisja nnifisha u dak tal-pedamenti ta' taħtha. Il-knaten tal-Knisja huma akbar, aktar maħdumin u imponenti. Jidher li din iż-żona li toħroġ barra mis-swar kienet l-abside tan-nofsinhar tan-*Nea Theotókos*. Irridu niftakru li s-swar tal-belt kif narawhom illum inbnew fil-bidu tas-seklu 16, u għalhekk għattew u għaddew minn fuq fdalijiet aktar antiki, bħal fil-każ li qed insemmu. Il-ħajt tan-nofsinhar tal-Knisja kien mibni biex miegħu iserraħ diversi binjiet oħrajn, li instabu l-pedamenti tagħhom, fosthom xi ospizji li Procopios jgħidilna li Ġustinjanu kien bena mal-Knisja. Dawn l-ospizji kellhom l-iskop li jilqgħu fihom il-pellegrini li kienu jżuru l-Knisja, kif ukoll kienu jservu bħala infermerija għall-morda u l-foqra. Meta l-Pellegrin Anonimu ta' Piacenza żar Ġerusalemm fis-sena 570, hu jikteb li f'Santa Marija l-Ġdida kien hemm numru kbir ta' rħieb, kif ukoll ospizji għall-irġiel u nisa b'aktar minn tlitt elef sodda għall-morda.

Fl-1976 Avigad, waqt skavi taħt is-swar tal-Belt l-antika ta' Ġerusalemm, sab ukoll kumpless ta' mini taħt l-art li kienu x'aktarx swali sotterranji bil-volta fuqhom. Dawn, fil-fatt, kienu diġà nstabu minn Charles Warren tal-Palestine Exploration Fund fl-1867-1870, u jidhru li kienu jagħmlu parti minn kumpless ta' bini li kien parti mill-binja ta' *Nea Theotókos*, u li kien jifforma ambjenti fl-istess pedamenti tal-Knisja. Dawn il-mini, iżda, imbagħad bdew jintużaw bħala ġwiebi kbar tal-ilma tax-xita.

Waqt preżentazzjoni li Avigad kien ta f'taħdita pubblika fl-okkażjoni tas-Seventh World Congress of Jewish Studies, hu sostna li f'dawn il-mini taħt in-*Nea Theotókos* hu kien sab iskrizzjoni bil-Grieg li fiha hemm imnaqqax l-isem ta' Ġustinjanu. Għalkemm din l-iskrizzjoni ġiet datata għal perjodu wara l-qerda tal-Knisja, hi prova li tgħidilna li l-binja oriġinali kienet saret fi żmien l-Imperatur Ġustinjanu I, u hi prova li dik il-binja kienet proprju l-Knisja ta' *Nea Theotókos*.

Għandna prova tal-awtentiċità tal-iskavi arkeoloġiċi li saru fis-sit ta' din il-Knisja fil-kitba li ħallielna l-istoriku Procopios: "[Ġerusalemm] hi mibnija prinċipalment fuq għoljiet. L-Imperatur Ġustinjanu kien ta ordnijiet li [n-*Nea*] kellha tinbena fuq l-aktar parti għolja, u speċifika kemm din il-binja kellha tkun twila u wiesgħa, kif ukoll dettalji oħrajn. Imma xorta waħda ma setgħux itemmu din il-binja fuq il-proġett li kien fassal l-Imperatur. Għax billi kwart mill-Knisja li kien iħares lejn in-nofsinhar u lejn il-lvant kien maqtugħ fl-arja, il-bennejja waslu għal din il-konklużjoni. Huma bnew pedamenti barra [mill-parti li fiha l-għolja kienet taqa' 'l isfel] u mbagħad bnew struttura li kienet togħla sal-livell tal-blat [li hemm fil-quċċata tal-għolja]. U

meta waslu f'dan il-livell huma bnew volti biex isaħħu l-ħitan ta' fuqhom, u hekk għaqqdu din il-binja ta' taħt mal-pedamenti l-oħra tal-Knisja. Hekk il-Knisja hi mibnija parti fuq il-blat samm u parti oħra hi mwieżna fl-arja minn din iż-żjieda artifiċjali tal-għolja bil-qawwa tar-rieda tal-Imperatur."

Procopios ikompli jikteb dwar id-diffikultajiet enormi li sabu l-bennejja u l-arkitetti, biex iġorru tunnellati ta' ġebel minn distanzi kbar lejn is-sit li fuqu kellha tinbena l-Knisja. Jgħidilna li biex isaqqfu l-Knisja, li kellha korsija wiesgħa ħafna, kellhom ifittxu biex isibu injam tajjeb minn boskijiet barra l-Art Imqaddsa u jġorru tronki kbar ta' siġar biex minnhom jaħdmu t-travi twal u qawwija li kellhom saħħa biżżejjed biex iwieżnu s-saqaf. Il-kolonni kbar tal-Knisja wkoll kellhom jinħadmu u jinġiebu minn reġjuni fil-bogħod, billi l-ebda barriera qrib Ġerusalemm ma fiha ġebel iebes biżżejjed biex ikun jista' jinħadem f'kolonni li jkunu jifilħu binja ta' dawk id-dimensjonijiet. Meta mbagħad il-Knisja ta' *Nea Theotókos* sfat meqruda, ħafna minn dawn il-kolonni u tiżjin ieħor ittieħdu mill-ħakkiema Musulmani ta' Ġerusalemm biex intużaw fil-bini tal-Moskea ta' Al-Aqsa u tal-Koppla tal-Blata, hekk li n-*Nea Theotókos* saret barriera li minnha ittieħed kważi kollox u spiċċat minsija u moħbija għal mijiet ta' snin. F'Ġerusalemm instabu diversi ġebliet imxerrdin fil-bini li fihom imnaqqxin slaleb Biżantini u s-simboli tal-*Alpha* u l-*Omega*, li kollha jindikaw li dawn setgħu kienu ġebel li kien parti mill-iskultura li kienet iżżejjen din il-Knisja monumentali.

L-arkeologu Israeljan Oren Gutfeld ikkonkluda, mill-iskavi li kien għamel Avigad, li Ġustinjanu kien estenda l-*Cardo Maximus* lejn in-nofsinhar biex din it-triq prinċipali tal-belt tasal ukoll sal-Knisja ta' *Nea Theotókos*, u tkun triq li fiha setgħu jsiru purċissjonijiet solenni mill-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu sa din il-Knisja, kif ukoll sal-Knisja tal-Appostli, li l-arkeoloġi jemmnu li kienet teżisti fuq is-Sijon Kristjan, fil-kumpless tal-Knisja tal-*Hagia Sion*, u li antikament kienet timmarka ċentru ta' komunità Lhudija-Kristjana.

Jidher ukoll li Ġustinjanu kellu l-iskop li jippreżenta n-*Nea Theotókos* bħala rappreżentazzjoni ġdida u simbolika tat-Tempju tal-

Fdalijiet tan-Nea barra l-ħitan ta' Ġerusalemm

Lhud li kien bena Salamun, u li kien ġie meqrud mir-Rumani fis-sena 70 w.K. Filwaqt li l-ispjanata tat-Tempju tħalliet ħerba u abbandunata mill-Biżantini, Ġustinjanu ikkonċentra l-attenzjoni fuq l-għolja tal-punent li hemm faċċata tal-Ħajt tal-Punent tat-Tempju, u li tinkludi l-Għolja ta' Sijon, bil-Knisja ta' *Hagia Sion*, biex hekk jinsisti li l-veru Tempju issa kien dak iddedikat lill-Verġni Marija, li tidher bħala t-Tempju ta' Alla, ikkonsagrat biex jilqa' fih l-Arka tal-Patt il-ġdid. Dan is-simboliżmu kien ċertament qawwi, meta nifhmu l-importanza li l-Knejjes Orjentali jagħtu lill-festa tal-Preżentazzjoni ta' Marija fit-Tempju.

Hi ħasra li fadal biss ftit tifkiriet fil-ġebel ta' din il-Knisja imponenti li kienet tiddomina fil-binja urbana tal-Belt ta' Ġerusalemm fl-era Biżantina. Il-fdalijiet li kixfu l-arkeoloġi mhumiex miftuħin għall-pubbliku, billi jinsabu taħt binjiet aktar reċenti fil-Kwartier Lhudi ta' Ġerusalemm l-antika. Illum il-ġurnata l-fdalijiet ta' *Nea Theotókos* huma maqtugħin mis-swar Ottomani u t-terrapien ta' żmien il-Kruċjati, u huma parzjalment mgħottija mill-parkeġġ tal-karozzi tar-residenti tal-Kwartier Lhudi. Il-kantuniera tal-Knisja li tinsab barra mis-swar issa wieħed jista' jaraha fil-qalba ta' ġnien arkeoloġiku li jifforma l-hekk imsejħa "strixxa ħadra" li ddawwar is-swar ta' Ġerusalemm l-antika. Din il-parti tal-ġnien, li tinsab bejn il-Bieb ta' Sijon u l-Bieb tad-Demel, imsejħa *Beth Shalom Garden*, kienet saret mill-Christian International Organisation *Beth Shalom* ta' Zurich, li kienet sponsorjat dan il-proġett bħala protesta pożittiva kontra d-deċiżjoni li l-UNESCO kienet ħadet fl-1974 dwar li ma kellhomx isiru skavi minn arkeoloġi Israeljani f'Ġerusalemm. Nittamaw li dawn il-fdalijiet prezzjużi li għadhom imħarsin taħt il-Kwartier Lhudi ta' Ġerusalemm, fiż-żona taħt il-parkeġġ qrib Habad Street u l-bini li hemm sat-tarf tas-swar Ottomani, xi darba jkunu

Preżentazzjoni ta' Marija fit-Tempju

jistgħu jitgawdew mill-viżitaturi li huma interessati f'waħda mill-isbaħ knejjes tal-era Biżantina f'Ġerusalemm.

Ir-rakkont apokrifu tal-Protovanġelu ta' Ġakbu dwar il-Preżentazzjoni ta' Marija fit-Tempju

Il-Knisja ta' *Nea Theotókos* hi importanti għalina bħala Insara u pellegrini fl-Art Imqaddsa, għax hi marbuta ma' ġrajja ħelwa fil-ħajja tal-Verġni Marija, li hi ċċelebrata b'għożża partikulari mill-Knejjes Ortodossi, u li aħna l-Kattoliċi wkoll infakkruha fil-festa tal-Preżentazzjoni fit-Tempju tal-Verġni Marija nhar il-21 ta' Novembru, festa li, kif rajna, hi marbuta direttament mad-data tal-konsagrazzjoni tal-Knisja ta' *Nea Theotókos* fis-sena 543. Il-ġrajja naqrawha fil-kitba apokrifa msejħa *Protovanġelu ta' Ġakbu*, kitba li twieldet fi ħdan il-komunità Lhudija-Kristjana ta' Ġerusalemm, u li ġiet attribwita lil Ġakbu, l-ewwel isqof ta' Ġerusalemm, li t-tradizzjoni tħalltu mal-appostlu Ġakbu "iż-Żgħir", jew Ġakbu "bin Alfew", jew Ġakbu "ħu l-Mulej". Xi kultant hu magħruf ukoll bl-isem "Ġakbu l-Ġust," meqjus bħala l-ewwel isqof ta' Ġerusalemm li miet martri fis-sena 62 imwaddab mill-pinnaklu tat-Tempju għal isfel.

Il-*Protovanġelu ta' Ġakbu* nkiteb bil-Grieg madwar is-snin 140-170, u għandu l-iskop li jelabora r-rakkonti tat-tfulija ta' Ġesù li nsibu fl-Evanġelji kanoniċi ta' Mattew 1-2 u Luqa 1-2. Fih niltaqgħu mal-ismijiet tal-ġenituri ta' Marija, Ġwakkin u Anna, u mar-rakkont tat-twelid tal-Verġni Marija. Fil-fatt nistgħu ngħidu li xi festi li niċċelebraw fil-kalendarju liturġiku jsibu l-bażi storika tagħhom proprju f'din il-kitba apokrifa. Dawn jinkludu t-Twelid ta' Marija (8 ta' Settembru), il-Preżentazzjoni ta' Marija fit-Tempju (21 ta' Novmebru), l-Annunċjazzjoni fit-tradizzjoni tal-Knejjes Orjentali (25 ta' Marzu) u l-Għerusija ta' Marija ma' San Ġużepp (23 ta' Jannar).

Il-festa tal-Preżentazzjoni ta' Marija fit-Tempju hi antikissima fil-liturġija tal-Knejjes Orjentali. L-Imperatur ta' Biżanzju Mikiel Comnenos isemmieha fl-1166. Meta fl-1372 il-Papa Girgor XI bagħat lil Philippe de Maizières, nobbli Franċiż bħala ambaxxatur tiegħu f'Ċipru, dan irrakkontalu kemm il-Griegi kienu jiċċelebraw b'solennità din il-festa Marjana. Girgor IX daħħal din il-festa fil-kalendarju tal-kurja papali f'Avignon. Il-Papa Sistu V fl-1585 introduċa din il-festa fil-liturġija Rumana, u Klement VIII sawwar uffiċċju proprju għal din il-festa li ġiet mifruxa mal-Kristjanità. Il-kalendarju liturġiku attwali, tas-sena 1969, żamm din it-Tifkira liturġika minħabba s-sens profond teoloġiku li juri lil Marija bħala t-Tempju tal-Patt il-ġdid.

Ir-rakkont tal-Preżentazzjoni tal-Verġni Marija fit-Tempju nsibuh fil-kapitlu 7 tal-*Protovanġelu ta' Ġakbu*: "Meta t-tifla [Marija] kellha sentejn, Ġwakkin qal lil Anna: «Biex inżommu l-wegħda li għamilna, ejjew neħduha fit-tempju tal-Mulej, sabiex is-Sid ma jkunx kontrina u hekk ma jilqax l-offerta tagħna.» Anna wieġbet: «Ejjew nistennew sa ma jkollha tliet snin, sa ma t-tifla ma tibqax tfittex iżjed lil missierha u lil ommha.» Ġwakkin wieġeb: «Nistennew.» Meta t-tifla għalqet tliet snin, Ġwakkin qal: «Sejħu lil ulied il-Lhud li huma bla tebgħa: kull waħda minnhom tieħu fjakkola taqbad u żżommha mixgħula sakemm it-tifla ma terġax lura u qalbha ma tinġibidx lejn il-ħwejjeġ li huma barra mit-tempju tal-Mulej.» Dawk hekk għamlu sa ma telgħu fit-tempju tal-Mulej. Il-qassis laqagħha, u wara li biesha, berikha u qal dan il-kliem ta' stagħġib: «Il-Mulej sebbaħ lil ismek fil-ġenerazzjonijiet kollha. Fl-aħħar jum il-Mulej għad juri il-fidwa tiegħu fik lil ulied Israel.» Imbagħad qegħedha bilqiegħda fuq it-tielet tarġa tal-altar, u l-Mulej Alla

libbisha bil-grazzja tiegħu; u hi bdiet tiżfen fuq riġlejha u d-dar kollha ta' Israel bdiet tħobbha. Il-ġenituri tagħha baqgħu mistagħġbin u bdew ifaħħru lil Alla Sid ta' kollox għax it-tifla ma urietx li trid terġa' lura. Marija kienet imrobbija fit-tempju tal-Mulej bħal ħamiema safja, u kienet tirċievi l-ikel minn idejn l-anġlu."

Is-simboliżmu hu evidenti f'dan ir-rakkont, li jpinġi lil Marija bħala dik li ġiet ikkonsagrata biex tkun Tempju li jilqa' fih il-glorja ta' Alla ta' Israel fil-misteru tal-Inkarnazzjoni. Dan is-simboliżmu hu evidenti fil-festa Orjentali tal-Preżentazzjoni tat-*Theotókos*. Il-κοντάκιον (kontákion), jew poeżija liturġika forma ta' innu f'din il-festa jinseġ dan it-tifħir: "It-Tempju l-aktar safi tas-Salvatur / Il-kamra prezzjuża u Verġni tiegħu / It-teżor prezzjuż tal-glorja ta' Alla / illum hi ppreżentata fid-dar tal-Mulej. / Hi ġġib magħha l-grazzja tal-Ispirtu. / Għaldaqstant l-anġli ta' Alla jfaħħruha: / Tassew din il-mara hi l-għamara tal-ġenna."

Riferenzi

Meir Ben-Dov, *Found After 1400 Years – The Magnificent Nea*, in *Biblical Archaeological Review*, December 1977.

Oren Gutfeld, *The Emperor's New Church on Main Street, Jerusalem*, in *Biblical Archaeological Review* Vol. 39, No. 6 (Nov-Dec 2013).